BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

ANUL XXXV – FASC. 113–114 IULIE–OCTOMVRIE, 1942

TABLA DE MATERII

1942

Pagina

1. ARTICOLE

N. Iorga, Ce este vechea noastră artă? 127
D. Tudor, Castra Daciae Inferioris 143
I. C. Ioanidu şi *G. G. Rădulescu*, Icoane pe sticlă . 151
Horia Teodoru, Baia Curţii vechi din Bucureşti . . 167
Dan Simonescu, Biserica Flămânda din Câmpulung-Muscel 173
Horia Teodoru, Biserica Mărculeşti-Flămânda 178
Paul Smarandescu, Note şi Reflexii la Istoria Bucureştilor de N. Iorga 192
Horia Teodoru, Recenzie 197
Horia Teodoru, † Inginerul Dumitru Marcu 198

2. COMUNICĂRI

Maria Golescu, Biserica din Bohari 188
Crucea de piatră din Vărzari 190
Al. Frunzescu, Biserica Mănăstirii Robaia 190
Sf. Mănăstire Robaia 190
Insemnări pe un miniat (1742) din Ploieşti, dăruit d-lui Profesor N. Al. Constantinescu 190
Insemnări vechi 191

3. ILUSTRAŢIUNI

Ce este vechea noastră artă?

Fig. 1. Sân Nicoară, Curtea-de-Argeş 132
Fig. 2. Biserica Negru Vodă din Câmpulung-Muscel 133
Fig. 3. Biserica Mănăstirii Tismana (Gorj) 134
Fig. 4. Biserica Episcopală din Argeş 135
Fig. 5. Biserica din Baia 136
Fig. 6. Biserica Mănăstirii Probota din jud. Baia . . 137
Fig. 7. Biserica Sf. Dumitru din Suceava 138
Fig. 8. Biserica Mănăstirii Voroneţ 139
Fig. 9. Mănăstirea Suceviţa 140
Fig. 10. Biserica Inăteşti din Râmnicul-Vâlcea . . . 141

Castra Daciae Inferioris

Fig. 1. Bivolari. Castrul roman (Tocilescu) 144
Fig. 2. Bivolari. Latrina din Castru (Tocilescu) . . 145
Fig. 3. Bivolari. Termele romane (Tocilescu) . . . 146
Fig. 4. Bivolari. Obiecte de bronz 147
Fig. 5. Bivolari, Ruinele băilor desenate imediat după descoperire (Tocilescu) 148

Icoane pe sticlă

Fig. 1. Maica Domnului Inlăcrimată, Nicula . . . 153
Fig. 2. Maica Domnului cu Pruncul Isus (copie după icoana din Mănăstirea Nicula) 154
Fig. 3. Savu Moga: Sfântul Nicolae, Arpaşul-de-Sus 157
Fig. 4. Savu Moga: Cuvioasa Paraschiva, Arapaşul-de-Sus 158
Fig. 5. Ion Pop: Fecioara Maria, Făgăraş 159

Pagina

Fig. 6. Ion Pop: Invierea, Făgăraş 160
Fig. 7. Ion Pop: Sfânta Troiţă într'un trup, Făgăraş 161
Fig. 8. Matei Ţimforea: Judecata de Urmă, Cârţişoara 161
Fig. 9. Matei Ţimforea: Raiul, Cârţişoara 162
Fig. 10. Matei Ţimforea: Facerea Lumii, Cârţişoara 162
Fig. 11. Matei Ţimforea: Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul, Cârţişoara 163
Fig. 12. Matei Ţimforea: Sfântul Ilie Prorocul, Cârţişoara 164
Fig. 13. Sfântul Gheorghe, Făgăraş 165
Fig. 14. Petru Tamaş: Punerea în mormânt, Rupea . 165
Fig. 15. Linteş: Duminica Floriilor, Şoimi 166

Baia Curţii vechi din Bucureşti

Fig. 1. Curtea Veche din Bucureşti: Ruinele cuptorului subteran al băii 168
Fig. 2. Curtea Veche din Bucureşti: Planul reconstituit al cuptorului subteran al băii 169
Fig. 3. Curtea Veche din Bucureşti: Vedere perspectivă reconstituită a cuptorului subteran al băii 170
Fig. 4. Curtea Veche din Bucureşti după planul lui Ferdinand Ernst: 1. Palatul Domnesc; 2. Biserica Domnească; 3. Biserica Sf. Anton; 4. Baia; 5. Monumentul din Piaţa de Flori 171

Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda din Câmpulung-Muscel

Fig. 1. Vechea biserică a schitului Mărculeşti-Flămânda Câmpulung-Muscel (azi dărâmată) . . 179
Fig. 2. Flămânda văzută dinspre Sud 180
Fig. 3. Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda. Tabloul votiv după un desen al pictorului Tătărăscu 180
Fig. 4. Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda după o fotografie mai veche 181
Fig. 5. Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda: Faţada principală reconstituită după fotografii . 182
Fig. 6. Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda: Decorul în frescă al faţadei. Detaliu reconstituit după fotografii 183
Fig. 7. Turla poligonală 184
Fig. 8. Turla circular-poligonală 185
Fig. 9. Turla cilindrică 185
Fig. 10. Biserica schitului Mărculeşti-Flămânda: 1. Plan ipotetic dedus din conturul straşinei acoperişului, reconstituit după fotografii; 2. Chenarul sculptat al pisaniei; 3. Cadrul uşei reconstituite după fotografii; 4. Ferestrele reconstituite după blocurile de piatră ce s'au găsit 186

Comunicări: Biserica din Bohari.

Fig. 1. Biserica din Bohari: Pisania 186
Fig. 2. Biserica din Bohari: Planul şi Secţia longitudinală 189
Fig. 3. Biserica din Bohari: Cadrul ferestrei şi al uşei 189

BISERICA SCHITULUI MĂRCULEŞTI-FLĂMÂNDA DIN CÂMPULUNG-MUSCEL

STUDIU ARHITECTONIC

de HORIA TEODORU

Biserica cu hramul Inălţarea Domnului şi Sfântul Dimitrie, ridicată în anul 1765 de Spătarul Dimitrie Roset pe dealul, numit astăzi Flămânda, în Câmpulungul Muscelului şi dărâmată înainte de 1873, adică numai după un secol de existenţă, nu a pierit fără a lăsa nicio amintire, ca atâtea alte monumente pomenite în vechi catagrafii şi ale căror fundaţii, uitate în pământ, sunt numai de întâmplare scoase la iveală. Ni s'au păstrat câteva fotografii, dintre care, cea mai frumoasă [1]), a fost comunicată Comisiunii Monumentelor Istorice de către d-l Profesor arhitect Paul Smarandescu (fig. nr. 1) prilejuind studiile de faţă; un desen al pictorului Gh. Tătărescu [2]) după zugrăveala în frescă din interiorul bisericii dispărute, reprezentând pe ctitori ţinând în mână modelul bisericii, (fig. nr. 3) şi câteva fragmente de piatră cioplită.

Intre fotografii şi reprezentarea bisericii din tabloul votiv sunt unele nepotriviri şi niciuna din pietrele rămase nu figurează şi în fotografii, — ceea ce ar constitui o dimensiune sigură pentru restabilirea exactă a planurilor prin metrofotografie, — iar fundaţiile bisericii, probabil existente încă, pe cât se pare, în alt loc decât acela ocupat de bisericile ridicate în urmă şi care ne-ar putea da informaţii foarte preţioase, nu au fost încă cercetate. Cu toate aceste dificultăţi, din examinarea amănunţită a documentelor, enumerate mai sus, putem încerca totuşi să stabilim, pe cât se va putea, unele din elementele care constituiau frumuseţea şi interesul monumentului dispărut.

Tabloul ctitorilor (fig. nr. 3) reprezentând într'o obişnuită perspectivă convenţională şi puţin forţată, dintr'odată faţada principală şi faţada laterală a monumentului, ne înfăţişează o biserică dreptunghiulară (fără abside laterale) fără pridvor [1]) şi cu o turlă deasupra naosului. Altarul nu are o mare desvoltare: numai câteva haşuri de umbră par a arăta că zidul faţadei, fără nicio retragere [2]), se rotunjeşte în forma de absidă semicirculară [3]) foarte apropiată de ultima fereastră a naosului.

Turla, octogonală, având câte o fereastră lungă şi tăiată la mijloc de un tirant de întărire, pe fiecare faţă, stă pe o bază patrată, ornată cu două medalioane circulare [4]). Este acoperită cu o cupolă plăcut galbată de o formă care era foarte răspândită în trecut, când şindrila era încă atât de des întrebuinţată. Crucile, simple, au la baza lor un ornament în formă de sferă.

In faţada principală se vede uşa, arcată şi brâul ocolind locul icoanei hramului. In faţada laterală se văd trei ferestre arcate, una a pronaosului şi două pentru naos [5]) iar în registrul superior, deasupra ferestrelor sunt figurate trei cercuri puţin mai mari decât acelea de pe baza turlei. Judecând după adâncimea cu grijă indicată în acelaşi fel ca la deschiderile din registrul inferior, socotim că sunt ferestre, iar nu simple firide ornamentale, căci, în cazul acesta, potrivit deselor exemple ce avem din aceeaşi epocă,

---

[1]) Dar nu şi cea mai veche. Crăpătura care brăzdează faţada, are, în această fotografie, în dreptul icoanei hramului o lărgime ceva mai mare de 10 centimetri în timp ce aceeaşi crăpătură în fotografia, mai mică şi comunicată de preotul Gheorghe Bănăţeanu, actualul paroh, are o lărgime numai de 8 centimetri. Această fotografie mai veche este reprodusă sub denumirea greşită de Biserica Domnească Veche de către C. Rădulescu-Codin în *Câmpulungul Muscelului*, Câmpulung 1925, p. 179.

[2]) *In Familia Rosetti* de Generalul R. Rosetti, vol. II, Bucureşti 1940, Planşa XLIV, de unde o reproducem aci (fig. 3).

[1]) După cum se ştie, în secolul al XVIII-lea, bisericile, mai ales micile schituri şi unele paraclise fără pridvor sunt foarte rare. Vezi N. Ghika Budeşti, *Evoluţia Arhitecturii în Muntenia şi în Oltenia* în Buletinul C. M. I., anul XXIX, p. 20.

[2]) Altarele care continuă fără retragere zidul naosului sunt foarte rare. Putem cita în Muşcel altarul poligonal al Paraclisului fostei mânăstiri Aninoasa (vezi în Buletinul C. M. I., anul XXIX, fig. 288 şi 292) şi altarul circular al bisericii ruinate din locul numit Hobaia în Suslăneşti (vezi planul publicat în «Buletinul C. M. I.», anul XXXIII, Fasc. 103, p. 6, dar unde pridvorul adăogat mai târziu şi având zidurile mai inguste e arătat cu ziduri de aceeaşi lărgime şi ca făcând corp cu vechea biserică din secolul al XVI-lea). Altarul poligonal al bisericii prahovene din Chiţorani are traseul obişnuit; numai o greşală a planului il arată în continuarea naosului în «Buletinul C. M. I.», anul XXXIII, fasc. 104, p. 82.

[3]) De asemeni altarele semicirculare sunt foarte rare. In Muscel, afară de biserica ruinată menţionată în nota de mai sus, putem cita biserica mai târzie, din 1828 din Domneştii de Sus. «Buletinul C. M. I.», anul XXIX, p. 56 şi fig. 78—83.

[4]) După cum se ştie, acest element decorativ este caracteristic pentru secolul al XVIII-lea. N. Ghika Budeşti, *o. c.*, p. 28.

[5]) Se întâlnesc în mod curent, la bisericile dreptunghiulare, câte două ferestre pe fiecare latură a naosului.

ar fi mai numeroase, trecând şi pe faţada principală şi constituind o friză continuă de medalioane

Fig. 1. — Vechea biserică a schitului Mărculeşti-Flămânda, lângă Câmpulung-Muscel — azi dărâmată. Fotografie comunicată de d-l Arhitect Paul Smarandescu, profesor la Facultatea de Arhitectură.

întreruptă numai de firida dreptunghiulară a hramului [1]).

[1]) N. Ghika Budeşti, o. c., p. 28.

Faptul că, după zugravul necunoscut, pictorul Tătărescu a reprodus cu atâta migală detaliile cele mai mărunte ale îmbrăcămintii ctitorilor, ne îndreptăţeşte să credem că şi biserica a fost redată cu aceeaşi scrupulozitate. Cu toate acestea, monumentul ne apare foarte simplu, lipsit de orice decor în

Fig. 2. — Flămânda văzută din spre sud. La stânga biserica ridicată între 1873—1890 şi dărâmată în vara anului 1942. La dreapta biserica nouă, încă nesfinţită.

Fig. 3. — Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda. Tabloul votiv după un desen al pictorului Gh. Tătărescu (vezi nota 2, p. 178)

relief sau pictat în afară de profilul soclului, al cornişei şi al brâului, fără cadre de piatră şi fără grile de fier la ferestre, detalii care, de obicei, nu scăpau penelului minuţios al vechilor zugravi.

Fotografiile (fig. 1 şi 4) luate de jos — monumentul aflându-se pe înălţime [1]) ne înfăţişează biserica văzută numai din faţă, deoarece zidurile înconjurătoare, pe locul strâmt din vârful dealului, erau foarte apropiate de faţadele nord şi sud [2]), care, astfel nu puteau fi prinse de aparat. Dela prima vedere biserica ne apare în fotografii mult mai interesantă decât ne era sugerată de tabloul votiv şi decorul zugrăvit pe toată faţada, plastica turlei, pitorescul acoperişurilor şi toate celelalte detalii ne reţin atenţia şi ne farmecă.

Faţada ni se înfăţişează împărţită în două registre de obişnuitul brâu. Acesta, compus din trei rânduri de cărămizi semicirculare la capăt şi aşezate pe muchie [3]), monumental, prin repetarea de trei ori a aceluiaşi profil, bogat decorat cu benzi colorate în zig-zag, pe ciubucul din mijloc şi răsucite pe celelalte două, ocoleşte icoana hramului ridicându-se în unghi drept, ajungând chiar — lucru neobişnuit — până la cornişă [4]) şi făcând astfel din singura reprezentare iconografică de pe această latură elementul dominant al întregei faţade.

In registrul inferior găsim o gingaşă interpretare în decor pictat a ordonanţei arhitecturale la modă în vremea aceea. Pilaştrii sau colonetele angajate în zidărie şi arcaturile în acoladă frântă, care prin relieful lor înfrumuseţează atâtea faţade [5]), dintre care cele ale bisericii Stavropoleos din Bucureşti [6]) pot fi socotite ca prototip, sunt aci transpuse în zugrăveală cu mult gust, fără a se fi păstrat elementelor arhitectonice proporţiile lor constructive. Ca în unele ancadramente de miniaturi, ele capătă proporţii convenţionale. Fusurile coloanelor sunt extrem de delicate, capitelele au volute decorative iar acoladele sunt redate cu ingeniozitate prin linii şerpuite care amintesc unele ornamente brodate [7]).

In mijlocul panourilor astfel conturate se află reprezentat câte un mic vas cu toarta şerpuită la dreapta sau la stânga din care iese, înaltă şi sveltă o tulpină din care se desprind graţioase ramuri şi rămurele cu frunze şi diferite flori, a căror simetrie alternează dela un panou la altul. (Fig. 6). [1])

In opoziţie cu acest registru în care decoraţia e ţinută într'o notă spirituală şi delicată, registrul superior, formând friză, este bogat şi intens decorat cu motive florale prinse într'un câmp lobat. Loburile în jumătate de cerc şi cu vârf constituesc un desen care se poate repeta la nesfârşit, în toate sensurile, după cum ne arată nodurile de legătură figurate şi la loburile lipite de brâu sau de cornişă. Efectul de bogăţie al frizei este accentuat, în umbra straşinei de opoziţia dintre loburile din mijloc, mai luminoase

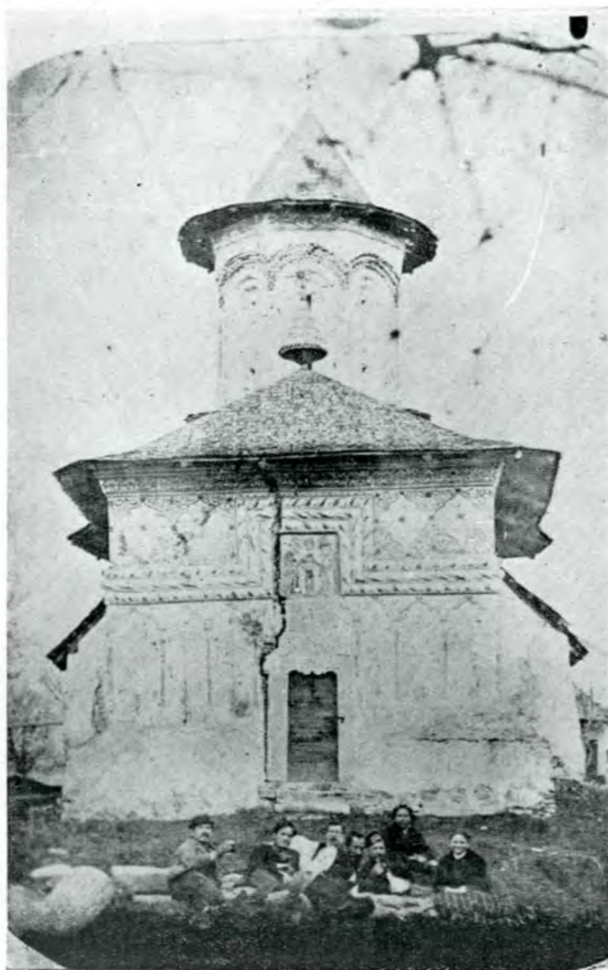

Fig. 4. — Biserica Schitului Mărculeşti Flămânda după o fotografie mai veche (vezi nota 1, p. 178).

decât cele mărginaşe şi de zugrăveala cornişei împodobită şi ea cu împletituri florale.

Uşa de piatră, pe a cărui lintou în formă de acoladă joasă, cu o frântură, sunt cioplite două mici rozete cu câte cinci petale, este încadrată dreptunghiular cu două ciubuce, unul concav şi altul convex, care nu se coboară până la prag (fig. nr. 10, planul 3) ne apare ca o replică simplificată a uşei cu un secol mai veche a bisericii din Vlădeştii aceluiaşi judeţ [2]).

---

[1]) Din această cauză, fotografia luată cu aparatul înclinat în sus, deformează puţin proporţiile monumentului. Verticalele fug către un punct de fugă aerian iar biserica şi turla ne apar mai scunde decât erau în realitate. Fotografia mai veche (vezi mai sus, p. 178, nota 1) e mai puţin deformată.

[2]) Zidul din spre nord se vede în fotografie. Zidul din spre sud se vede în altă fotografie datând din anul *1867—1868*, comunicată de d-na Mioara Radu Rosetti, căreia îi aducem şi pe această cale mulţumiri.

[3]) Brâul cu trei ciubuce semicirculare nu este foarte răspândit. Chiar în Câmpulung îl găsim la biserica Şubeşti (« Buletinul C. M. I. » anul XXIX, fig. 714—715); iar în judeţul Muscel la biserica veche din Goleştii Badii.

[4]) La biserica Şubeşti, deasupra brâului, în dreptul icoanei hramului rămâne liberă mai mult de o cincime din înălţimea frizei (« Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 714—715).

[5]) N. Ghika Budeşti, *o. c.*, XXIX, p. 28.

[6]) « Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 449—450.

[7]) Vezi perdeaua altarului dela începutul secolului al XVIII-lea păstrată în Muzeul de Artă Religioasă din Bucureşti şi reprodusă de N. Iorga, *Les Arts mineurs en Roumanie*. Bucarest 1936, vol. II, pl. III.

[1]) Se impune o apropiere cu neîntrecuta decoraţie în stuc a unora din panourile dela biserica Fundenii Doamnei — lângă Bucureşti. (« Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 940, 941).

[2]) N. Ghika Budeşti, *o. c.*, anul XXV, p. 45 şi fig. 103 şi 111 unde rozetele, trasate cu compasul au câte şase petale.

Deasupra uşei, pisania [1]), care din nefericire nu se poate descifra, pe o lespede de piatră de circa 85 × 98 centimetri, are pe trei părţi un ancadrament fin cioplit constituit dintr'o împletitură de trei fire (fig. nr. 0, planul 2). Textul e de 16 rânduri de litere chirilice în relief de circa 5 centimetri înălţime.

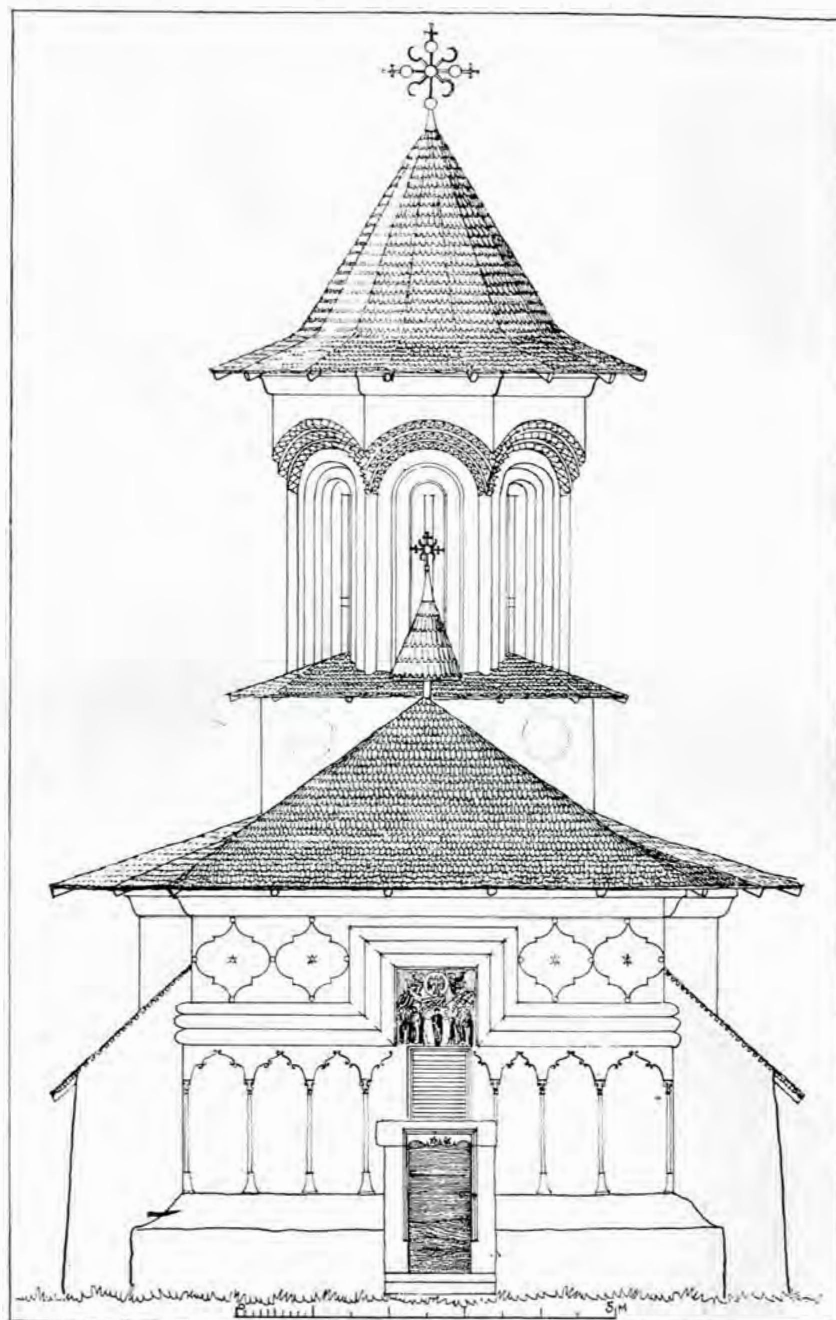

Fig. 5. — Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda. Faţada principală restituită după fotografii.

Turla Pantocratorului examinată cu atenţie ne arată, din modul cum se prezintă în fotografii [2]) degradarea perspectivă a retragerilor din jurul ferestrelor, o particularitate nestudiată încă de cercetători, deşi se poate constata şi la alte monumente şi constituind un rafinament de plastică monumentală, care, departe de a putea fi considerată ca o neîndemânare constructivă, contribuie fără îndoială să dea o fizionomie atât de atrăgătoare monumentului.

Până la nivelul naşterii arcaturilor, retragerile, pe toată înălţimea ferestrelor nu sunt pe plan poligonal — cum s'ar putea deduce din forma octogonală a cornişei, ci, urmând în mod firesc forma cilindrică din interiorul turlei, sunt şi ele pe plan circular. Arcaturile însă sunt pe plan poligonal, de bună seamă, pentru a se evita aspectul supărător pe care l-ar avea dacă ar fi pe plan circular: cheile lor ar apare, ieşite din planul picioarelor, ca suspendate în afară (fig. 9). Constatăm de altfel că pentru a se micşora acest efect de dezechilibru la una din rarele turle care au ciubuce arcate pe plan circular, la biserica fostului schit din Scăueni-Argeş [1]) s'a mărit la zece numărul ferestrelor pentru ca arcadele mai înguste, să aibă cheile mai puţin ieşite din planul picioarelor mai apropiate.

Trecerea dela cerc la octogon se face la nivelul naşterii arcaturilor. Acestea, fiind construite pe un plan poligonal, dar plecând de pe un plan circular, nu pot prezenta, ca în cazul turlelor în întregime poligonale (fig. 7) intradosuri cilindrice şi arcade plane, dar, ca o consecinţă logic constructivă a soluţiei adoptate, prezintă suprafeţe conice şi la intradosuri şi la arcade [2]) (fig. 8 unde s'au arătat vârfurile conurilor [3]). Pe astfel de suprafeţe, care par modelate cu mâna, umbrele au reflexe luminoase şi mlădierea lor în spaţiu are un joc plăcut şi neaşteptat.

Găsim aceeaşi particularitate şi la cele două turle aproape contimporane şi vecine ale bisericii Şu-

[1]) In Marele Dicţionar Geografic al României aflăm că această pisanie se păstra în curtea poliţiei din Câmpulung. Bucureşti 1899, vol. II, p. 493.

[2]) Metrofotografia cere o foarte minuţioasă examinare a fotografiilor şi duce la descoperirea detaliilor cari foarte adesea ar trece, neobservate. H. Deneux, *La Metrophotographie appliquée à l'architecture*, Paris 1930, p. 3.

[1]) «Buletinul C. M. I.», anul XXIX, fig. 417, 424—425. In secţie, fig. 420, nu reiese în deajuns planul circular al ciubucelor.

[2]) Teoretic, la arcade, suprafeţele ar trebui să fie sferice, dar formatul obişnuit al cărămizilor din care sunt construite, le dă o formă conică.

[3]) Intradosurile au vârful conului în centrul turlei iar arcadele au, fiecare, alt vârf pe un ax orizontal trecând prin acelaşi centru.

Fig. 6. — Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda. Decorul în frescă al faţadei. Detaliu restituit după fotografii.

beşti [1]) unde toate detaliile se pot bine observa dacă ne urcăm în turla clopotelor. O mai găsim semnalată în releveul Schitului Sfântul Ştefan dela Mănăstirea Hurez, întocmit de arhitectul I. Vulcon [2]) dar nu avem, pentru moment, date suficiente pentru a preciza răspândirea acestui tip de turlă, pe care propunem să-l denumim circularo-poligonal până când îi vom putea da numele locului sau regiunii unde a luat fiinţă, probabil, ca o creaţie spontană a meşterilor mărunţi. Rafinamente de felul acesta se pot naşte când, în baza unei tradiţii seculare, arta de a construi trece în mâna meşterilor locali, cari, fără ştiinţă de carte, au îndemânarea de a modela cu ingeniozitate în spaţiu plastica monumentală cu

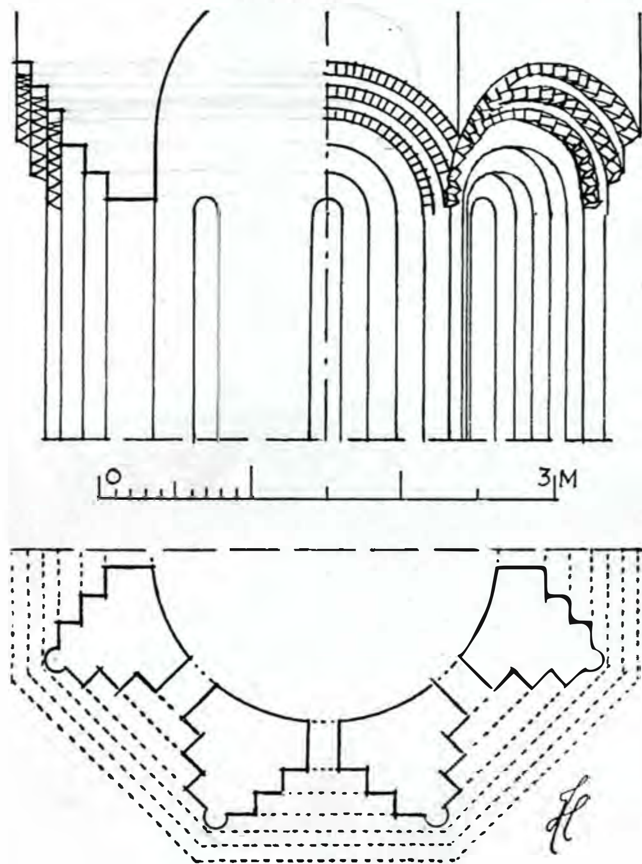

Fig. 7. — Turla poligonală.

aceeaşi sensibilitate cu care ar galba o ulcică de lut. In mâna lor, formele rigide se însufleţesc: arcaturile, deasupra lungilor ferestre, devin sprâncene luminoase încununate de jocul surâzător al zimţilor de cărămidă îndreptaţi spre soare.

Cornişele corpului bisericii şi ale turlei au un profil obişnuit, jumătate convex şi jumătate concav. Cornişa bazei turlei nu se vede în fotografii. De asemeni nu putem şti dacă această bază avea medalioanele arătate în tabloul ctitorilor.

Invelitorile sunt de şindrilă, îngrijit îmbinate cu şanţ şi fasonate cu colţurile rotund teşite.

[1]) Biserica Şubeşti, datând din 1779 este numai cu 14 ani mai nouă decât Schitul.

[2]) « Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 322, 323, 324. Suprafeţele conice arătate în plan şi elevaţii nu sunt corect desenate şi în secţiuni (fig. 327 şi 328).

Acoperişul corpului bisericii şi al bazei turlei are colţurile teşite şi prin jocul căpriorilor, aparenţi dar nefasonaţi, straşina se îngustează puţin către colţuri şi prezintă laturi neregulate în dreptul absidelor laterale, dând întregului un aspect rustic şi pitoresc.

Acoperişul turlei, a cărei cornişă e octogonală — rezemat pe câte doi căpriori în dreptul fiecărei laturi, are 16 ape şi — cu muchile îndulcite de şindrilă, apare aproape conic şi proiectează pe cer o straşină aproape circulară reamintind astfel forma cilindrică a acestei turle circularo-poligonale.

Elementul atât de decorativ dela baza crucii pronaosului nu este decât realizarea în lemn a unei necesităţi constructive, rezolvată cu gust. In locul unei baze de tablă, s'a executat din şindrilă o umbrelă de protecţie care îndepărtează apele ce se scurg dealungul crucii pătrunzând la popul în care e înfiptă şi putrezind astfel piesa pe care se reazemă întregul acoperiş. Această umbrelă apare ca o replică, în mic, a acoperişului pronaosului. Punându-se reciproc în valoare se ajunge la un efect de monumentalizare prin contrast.

Probabil că în timpul de înflorire şi de răspândire al învelitorilor de şindrilă, acest element era foarte răspândit. A dispărut însă aproape pretutindeni. A fost înlăturat şi de pe monumentala turlă a clopotelor dela biserica din Furnicoşii Muscelului, unde s'ar putea uşor reconstitui după forografiile ce s'au păstrat [1]) şi unde avea o formă puţin diferită, dar în raport cu arhitectura monumentului. Aci, umbrela are aceeaşi pantă ca acoperişul mare şi este completată cu o straşină înfundată, aplecată în jos în formă de trunchi de piramidă.

Crucea de pe turlă, cu discuri şi cu câte o traversă are între braţele ei, aşezate pe diagonale patru reprezentări simbolice ale lunii, simbol ce se găseşte, în regiune, şi la alte monumente, însă aşa de neclar exprimate încât cu greu se mai recunoaşte forma semilunii [2]).

Faţadele laterale, absida altarului ca şi părţile componente ale planului şi bolţile interioare ne rămân aproape cu totul necunoscute. Restituţia perspectivă făcută prin metrofotografie nu poate preciza decât, parţial, conturul straşinei acoperişului [3]). Din aceasta se poate deduce prezenţa unor abside laterale destul de puţin ieşite din planul zidurilor pronaosului, ceea ce nu se potriveşte cu reprezentarea schitului din tabloul votiv, unde, cum am văzut, are un naos dreptunghiular. Numai eventuala descoperire şi cercetare a vechilor fundaţii ne-ar

[1]) « Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 142, 143.

[2]) La paraclisul Mânăstirii din Câmpulung.

[3]) Pentru restituţia perspectivă, în care s'a ţinut seama de aplecarea spre nord a jumătăţii faţadei principale şi de faptul că uşa — cum se întâmplă adesea în vechile monumente, — nu este în mijlocul faţadei, s'a utilizat ca punct de plecare, în lipsa oricărui element precis, înălţimea brâului care s'a luat de 60 centimetri, după brâul asemănător dela biserica aproape contimporană şi vecină Şubeşti, cu care, după cum s'a văzut, schitul are mai multe puncte de asemănare. Pentru stabilirea proporţiei turlei s'au utilizat ambele fotografii (vezi mai sus nota 1). Biserica ar avea, cuprins grosimea zidurilor o lărgime de 6,50 m. Lărgimea monumentului şi raportul dintre aceasta şi diametrul turlei se apropie foarte mult de acelea ale paraclisului fostei Mânăstiri Aninoasa din acelaşi judeţ. (« Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 292, 295, 297, 298).

putea lămuri şi această chestiune pe lângă atâtea altele [1]). Pentru moment putem face numai unele presupuneri.

Putem deduce că absidele laterale au fost adăogate mai târziu [2]) fără a se modifica tabloul ctitorilor, după cum s'a făcut şi la biserica Stavropoleos din Bucureşti, unde până azi monumentul este reprezentat [3]) în prima lui formă, adică fără abside laterale şi fără bogatul pridvor care-l înfrumusetează şi care i-au fost adăogate numai 9 ani după fundare [4]). Din faptul că, după fotografii, absidele laterale ieşeau aşa de puţin din planul zidurilor pronaosului s'ar putea crede că acestea erau excepţional de mici, din cauza platoului prea îngust. In acest caz, pare totuşi curios ca să se fi adăogat mai târziu nişte abside cu care se câştiga o mărire atât de redusă a suprafeţii utile. Dar mai putem presupune că, potrivit unui tip de plan foarte răspândit şi în secolul al XVIII-lea, pronaosul ar fi fost mai larg decât naosul bisericii, ascunzând astfel, pentru cine priveşte monumentul din faţă, o parte din ieşitura absidelor. In acest caz, absidele ar trebui să dateze dela fundarea bisericii căci nu se cunosc cazuri cu naos dreptunghiular mai îngust decât pronaosul. Aceste presupuneri nu sunt îngăduite de tabloul votiv, câtă vreme îl considerăm ca o reprezentare fidelă a realităţii, în momentul când a fost zugrăvit.

Crăpătura impresionantă, largă de mai mult de zece centimetri, care tae în mijloc faţada principală şi crăpăturile mai mici care brăzdează în diagonală aceeaşi faţadă sunt caracteristica monumentelor ale căror fundaţii uşoare nu coboară până la solul sănătos, iar crăpătura de forfecare, cu o uşoară deplasare a zidăriei dela naşterea arcaturilor turlei, puţin înclinată spre sud, arată că biserica a suferit şi din cauza cutremurelor de pământ. Au fost deci necesare lucrări de consolidare. Dar în locul unei subzidiri temeinice şi totale a temeliilor, singura lucrare care ar fi putut fi eficace; s'au proptit zidurile sdruncinate ale schitului cu contraforţi masivi de zidărie şi s'a îngroşat fără folos soclul care a ajuns astfel să aibă o grosime cu totul neobişnuită, atin-

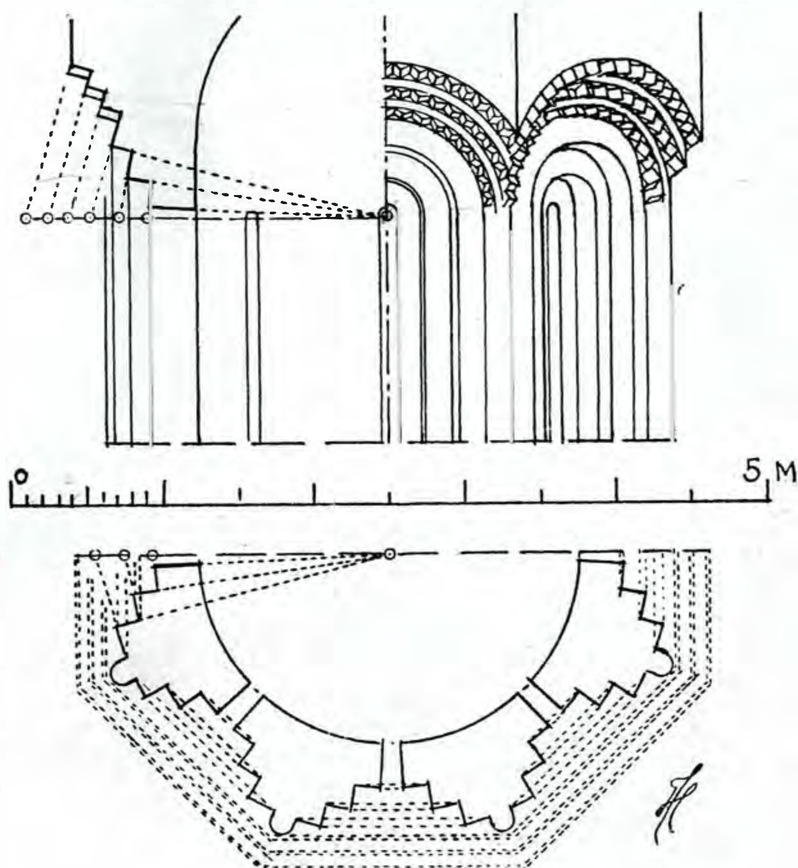

Fig. 8. — Turla circularo-poligonală.

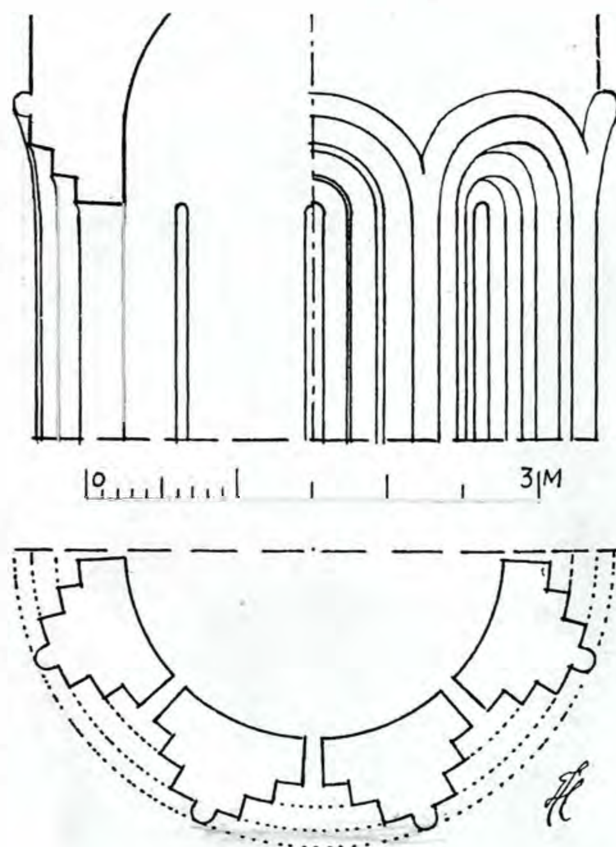

Fig. 9. — Turla cilindrică.

[1]) Numai din cercetarea fundaţiilor s'ar putea găsi dimensiunile exacte ale planului, ceea ce ar permite şi stabilirea precisă a elevaţiilor. S'ar putea constata dacă absidele laterale, cari nu sunt reprezentate în tabloul votiv erau dela început sau constituiau un adaos mai recent şi dacă acestea, împreună cu absida altarului, aveau forma poligonală sau circulară. S'ar putea vedea, urma stâlpilor probabili dintre naos şi pronaos, şi studia detaliile interioare ale planului cari ar permite o mai exactă reconstituire a bolţilor, ale căror arcuri cădeau poate, pe console, etc.

[2]) Cum se întâmplă destul de des. Vezi între altele, dispăruta biserică Spirea Veche din Bucureşti, în « Buletinul C. M. I. », anul XVII, fasc. 40, p. 63.

[3]) Vezi reproducerea în « Buletinul C. M. I. », anul XXIX, fig. 444.

[4]) După cum a arătat Gh. Nedioglu în « Buletinul C. M. I. », anul XVIII, fasc. 42, pp. 148—153.

gând 70 centimetri. In fotografii nu se văd decât cei doi contraforţi lipiţi de zidurile laterale ale pronaosului [1]). Ei au zidul înclinat spre exterior şi sunt acoperiţi cu şindrilă.

Aceste naive consolidări s'au dovedit, cum era de aşteptat insuficiente. Crăpăturile au continuat să se deschidă cu repeziciune, după cum s'a constatat şi din fotografiile consecutive ce ni s'au şi ea dărâmată la rândul ei până la temelie, în vara anului 1942, când au ieşit la iveală unele blocuri de piatră cioplită care făcuseră parte din ferestrele vechei biserici şi fuseseră reîntrebuinţate de municipalitatea oraşului Câmpulung, care condusese lucrările, ca simple materiale de construcţie, chiar la soclul nouei biserici. Tot atunci s'a văzut că în zidărie se aflau două feluri diferite de cărămidă:

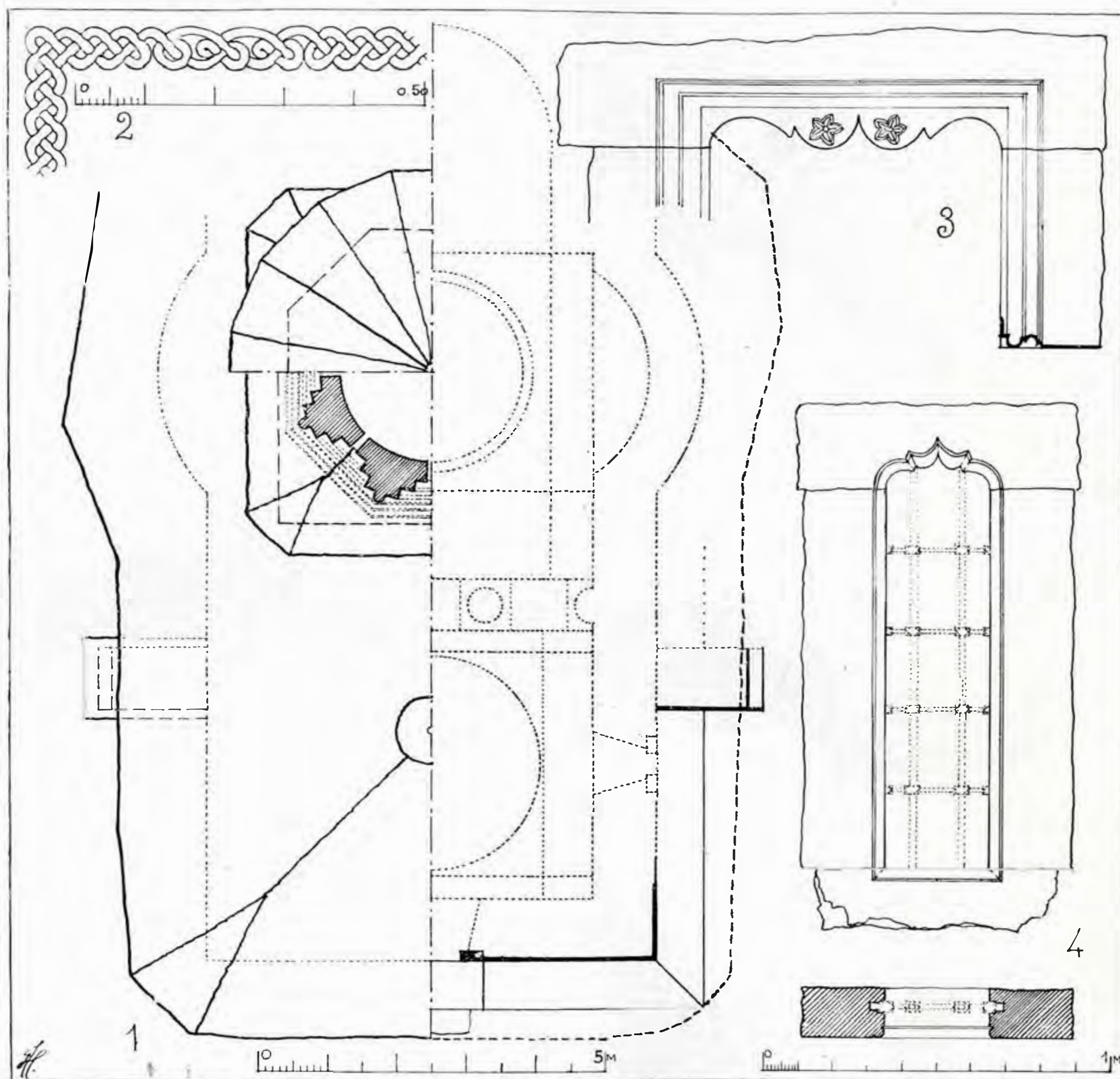

Fig. 10. — Biserica Schitului Mărculeşti-Flămânda. 1) Plan ipotetic dedus din conturul straşinei acoperişului, restituit după fotografii; 2) Chenarul sculptat al pisaniei şi 3) Cadrul uşei restituite după fotografii; 4) Ferestrele reconstituite după blocurile de piatră ce s'au găsit.

păstrat. Incă din 1861 era considerată ca foarte stricată « fiind a se reclădi din nou » [2]) şi după cum se va vedea, era deja dărâmată în anul 1873 când s'a pus piatra fundamentală a unei noi biserici [3]). Nici aceasta nu a avut o viaţă prea lungă, căci, mult deteriorată de cutremurul din anul 1940 a fost unele de 6 × 14 × 27 centimetri şi altele de 4 × 13 × 26 centimetri, care putem presupune că proveneau de asemeni dela vechea biserică. Astfel se dovedeşte că aceasta era complet dărâmată când s'a început clădirea bisericii mai noi.

Pietrele găsite sunt numai dela ferestre. Prin reconstituirea lor s'a obţinut singurul element sigur care ne-a rămas din faţadele laterale. In blocurile de piatră se mai văd locaşurile în care intrau grilele de fer ale ferestrelor. Muchiile ştirbite ale acestor locaşuri provin dela dărîmare sau pot reprezenta locul ce

[1]) Doi asemenea contraforţi, adăogaţi mai târziu, se află şi la biserica brâncovenească din Doiceştii Dâmboviţii, « Buletinul C. M. I. ». Anul XXIX, fig. 180, 182, 184, 185.

[2]) Vezi mai sus p. 174.

[3]) Vezi mai sus, p. 175.

era umplut cu plumb în jurul fierului. Putem însă presupune că grilele dispărute erau la fel cu cele dela biserica Goleşti unde verige decorative se află îngropate pe jumătate în piatră (fig. 10, planul 4). Lintoul ferestrelor era în acoladă frântă şi o simplă baghetă cilindrică se află cioplită împrejurul deschiderii.

* * *

După cum s'a văzut fotografiile, nu corespund în unele privinţi cu reproducerea tabloului votiv unde acoperişul turlei este altfel şi unde, în afară de absidele laterale, lipsesc contraforţii laterali, interesantul decor pictat, cadrele de piatră cioplită dela uşă şi fereşti şi umbrela de sub crucea pronaosului. In lipsa datelor precise ce s'ar putea găsi cercetându-se fundaţiile schitului — dacă n'au fost distruse odată cu restul monumentului şi presupunând că reproducerea tabloului votiv ne-a transmis cu fidelitate înfăţişarea bisericii în momentul când a fost zugrăvit imediat după fundare, nepotrivirile de mai sus se pot explica uşor de îndată ce le examinăm în lumina datelor istorice cuprinse în studiul d-lui profesor Dan Simonescu (v. mai sus, p. 173—177).

Iată care pare a fi istoricul acestui monument dispărut.

Modestul schit ridicat de Spătarul Dimitrie Roset între anii 1764—1765, avea naosul dreptunghiular — fără abside laterale — şi fără altă podoabă decât zugrăvelile interioare, din care ni s'a păstrat o singură amintire: reproducerea tabloului votiv care, astfel ar reprezenta biserica în forma ei originală.

După timpuria lui « dărăpănare » de oştile austriace, în anul 1792 a fost « dres cum se cade » tot de Spătar şi cu daniile făcute de Mihai Vodă Şuţu, cumnatul ctitorului « l-au învelit, împodobit, . . . pardosind-o de isnoavă cu lespezi de piatră şi . . . l-au adus la starea dintâi » [1]). Putem presupune că odată cu refacerea învelitoarei, care a adus modificarea formei acoperişului turlei şi adăugarea umbrelei dela baza crucii pronaosului, odată cu împodobirea pereţilor exteriori cu un bogat decor pictat şi odată cu pardosirea bisericii s'au făcut şi alte lucrări de piatră, cioplindu-se cadrele de piatră dela uşi şi ferestre, care nu sunt reprezentate în tabloul votiv. Tot atunci s'ar fi făcut şi adăugarea absidelor laterale, puţin desvoltate din cauza lipsei de spaţiu deşi nu sunt pomenite în actul din 23 August 1798, şi credem că prin aducerea « la starea dintâi » nu trebuie să înţelegem că schitul a fost refăcut întocmai în forma pe care o avea la fundare — cum am face azi — ci numai că a fost adus din nou la aceeaşi stare de înflorire.

Zugrăvelile interioare vor fi fost completate în dreptul absidelor adăugate, fără a se zugrăvi din nou părţile care se păstrau în stare bună şi astfel se explică cum tabloul votiv, care nu va fi avut nevoie să fie refăcut, a rămas în starea lui originală şi nu se văd în el modificările şi înfrumuseţările aduse monumentului cu ocazia acestei prime restaurări.

Mai târziu, la o dată care nu se poate preciza, biserica stricându-se din nou, din cauza fundaţiilor slabe şi a cutremurelor, s'a făcut o a doua restaurare când s'au construit doi sau mai mulţi contraforţi pentru sprijinirea zidurilor împinse de bolţi şi s'a încercuit cu un soclu de întărire toată biserica.

Aceste naive lucrări n'au putut împiedeca ruinarea treptată a schitului care înainte de 1873 a fost complet dărâmat.

* * *

Infăţişarea bogată dar unitară a faţadei, în care icoana hramului, monumentalizată până la cornişă de relieful viguros al brâului ce o încadrează, domină şi contrastează în mod reuşit cu proporţiile reduse ale uşei; graţia, vioiciunea şi spontaneitatea decorului pictat, bine distribuit într'o friză, a cărui intensitate pune în valoare, prin opoziţie spirituala interpretare a ordonanţei registrului inferior; plastica rafinată care modelează în spaţiu arcaturile turlei şi pitorescul învelitorilor sunt elementele care făceau din schitul dispărut, unul din numeroasele monumente reprezentând ridicatul nivel artistic ce înflorea în toate colţurile ţării, în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. Astfel sentimentul justelor proporţii, posibilitatea de a orândui cu gust şi măsură policromia cea mai bogată şi darul de a interpreta cu ingeniozitate plastica monumentală — calităţi afirmate cu tărie de toate manifestările artei populare şi care s'au afirmat cu atâta vitalitate chiar într'o epocă de trecătoare decădere politică, ne apar încă odată ca însuşiri permanente ale neamului nostru.

[1]) Vezi mai sus, p. 174.